

Dr hab. Wojciech Pawlik, prof.ucz.
Uniwersytet Warszawski

Warszawa 20.11.2019 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej Dominika Szczygielskiego
„Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa
konsumpcyjnego. Studium socjologiczne”, napisanej
pod kierunkiem dr hab. Grzegorza Adameczyka**

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska poświęcona jest problematyce powiązania orientacji moralnych Polaków ze sferą życia małżeńskiego (etosami małżeńsko-rodzinnymi) oraz z stylami i orientacjami zachowań konsumenckich.

Praca jest obszerna, zarówno jeśli idzie o jej zakres tematyczny, skalę przeprowadzonych przez Autora badań jak i w sensie dosłownym: liczy 431 stron, a więc znacznie więcej niż standardowa rozprawa doktorska. Składa się ze Wstępu, siedmiu dużych rozdziałów starannie podzielonych na podrozdziały, zakończenia, bibliografii liczącej około 290 pozycji, w tym kilkadziesiąt w j. angielskim i j. niemieckim. Autor pracował – co jest dziś, zwłaszcza w młodszym pokoleniu badaczy, coraz rzadsze – prawie wyłącznie na materiałach opublikowanych w formie książek i w czasopiśmie naukowych, dlatego też w przypisach i w tekście jest zaledwie kilka odwołań do źródeł internetowych lub publikacji dostępnych w wersji elektronicznej. Nie jest to zarzut, wprost przeciwnie, doceniam taki klasyczny, wymagający większego nakładu czasu i trudu styl pracy, chroniący autorów przed różnego rodzaju nierzelnościami lub powierzchownością, o które, mimo wszystko, łatwiej w dyskursie prowadzonym w przestrzeni internetowej. Uprzedzając tu dalszą część recenzji dodam od razu, że pomimo powściągliwości Autora w korzystaniu ze źródeł internetowych nie dystansuje się on jednak od internetu i zastosowań tego medium w empirycznych badaniach socjologicznych. Jego własne badania przeprowadzone były właśnie za pośrednictwem internetu.

Na końcu pracy zamieszczona jest też kwestionariusz ankiety CAWI i krótkie streszczenie.

Pod względem formalnym praca sporządzona jest prawidłowo, zarówno jeśli idzie o poprawność sporządzania przypisów, tabel, bibliografii itd. Można by co prawda – jak zazwyczaj się to robi w pracach empirycznych – podzielić jej strukturę na dwie części: teoretyczną i empiryczną, ale rozwiązanie przyjęte przez Autora również jest praktykowane w pracach socjologicznych, więc uwagę powyższą zgłaszam z recenzenckiego obowiązku jako możliwość skorzystania z takiego kompozycyjnego rozwiązania, a nie jako błąd.

Przyjęta przez Autora kompozycja pracy, nie zachowująca rygorystycznego podziału na część teoretyczną i sprawozdawczo-empiryczną, ma z kolei tę zaletę, że pozwoliła wprowadzać wątki teoretyczne, omówienie stanowisk i ich krytyczną analizę nie tylko w dwóch pierwszych, obszernych rozdziałach prezentujących ramy teoretyczne badanej problematyki, ale także w rozdziałach dalszych, podporządkowując ich stopniowe wprowadzanie logice nasycania materiału empirycznego interpretacją ugruntowaną w istniejących teoriach socjologicznych oraz odwołującą się do innych badań. Taki sposób prowadzenia wywodów na pierwszy rzut oka może sprawiać wrażenie nieupilnowania przez Autora struktury jego pracy, myślę jednak, że był to – zwłaszcza biorąc pod uwagę rozmiar objętościowy pracy – jego świadomy zamysł, a dla Czytelnika rozwiązanie bardzo przyjazne, pozwalające śledzić dwutorowość narracji Autora, łączącego na bieżąco rozważania i interpretacje o charakterze teoretycznym z prezentacją twardych danych empirycznych (zarówno pochodzących z własnych badań jak i zrealizowanych przez ośrodki prowadzące badania sondażowych lub inne zespoły badawcze).

Założenia swojej pracy doktorskiej Autor przedstawia bardzo precyzyjnie i szczegółowo już we „Wstępie”, a później w rozdz. III „Metodologia badań”. Celem jego pracy jest – jak pisze – „empiryczna weryfikacja tezy zakładającej współwystępowanie wybranych typów orientacji konsumenckich charakterystycznych dla społeczeństw konsumpcyjnych i wybranych typów etosowych życia małżeńskiego i rodzinnego powiązanych z określonymi typami moralności” (s. 9-10; s. 128).

Pomimo nieprecyzyjności tego sformułowania można domyślić się, że teza nadrzędna Autora składa się z trzech podstawowych tez dotyczących trzech różnych grup zależności:

1. Pomiędzy typami orientacji konsumenckich a typami etosowymi życia małżeńskiego i rodzinnego.

2. Pomiędzy typami orientacji konsumenckich a określonymi typami moralności.
3. Pomiędzy typami etosowymi życia małżeńskiego i rodzinnego a typami moralności.

Tak sformułowany cel pracy (weryfikacja tych trzech podstawowych zależności) Autor rozpisuje na dziewięć celów szczegółowych weryfikujących sformułowaną przez niego tezę podstawową (a właściwie trzy tezy podstawowe) oraz czternaście pytań/problemów szczegółowych o charakterze diagnostyczno-opisowym.

Sformułowany przez Autora cel i zakres pracy jest bardzo szeroki i ambitny i – moim zdaniem – praca wybroniłaby się w zupełności, gdyby ograniczona była do diagnozy i analizy zależności pomiędzy wybranymi dwiema zmiennymi (spośród uwzględnionych przez Autora trzech, którymi są: 1) typy orientacji konsumenckich, 2) typy etosowe życia małżeńskiego i rodzinnego, 3) typy moralności). Autor utrudnił sobie zatem, a nie ułatwił, zadanie, co tłumaczy też, dlaczego praca, tak szeroko zakrojona, musiała w rezultacie być tak obszerna. Po prostu, przy trzech zmiennych inaczej się nie dało. Pracowitość i dociekliwość Autora zasługuje pod tym względem, w czasach, gdy wysiłek twórczy, również w nauce, jest ekonomizowany, na docenienie.

Autor w swoich rozważaniach teoretycznych jest bardzo solidny i erudycyjny. W rozdziale I i II omawia trzy podstawowe pojęcia teoretyczne, które odnoszą się do badanej i analizowanej przez niego problematyki: pojęcie moralności, pojęcie etosu i pojęcie społeczeństwa konsumpcyjnego, a także omawia przemiany etosu współczesnej rodziny. Autor analizuje je w ujęciu socjologicznym, tzn. jako przedmiot refleksji zarówno klasyków socjologii (m.in. M. Weber, E. Durkheim, M. Ossowska) jak i socjologów współczesnych (m.in. T. Luckmann, J. Mariański), badających i analizujących te zjawiska z punktu widzenia ich funkcji społecznej, genezy, zróżnicowań środowiskowych itd. Autor uwzględnia większość reprezentatywnych dla socjologii moralności, socjologii religii, socjologii konsumpcji i socjologii rodziny prac i koncepcji, wykazuje się erudycją i w sposób udany nawiązuje również do pokrewnych pojęć, jak np. styl życia i związane z nim koncepcje teoretyczne i prace badawcze, m.in. A. Sicińskiego.

Główna jednak część pracy to prezentacja i interpretacja wyników badań własnych Autora. W rozdziale metodologicznym bardzo rzetelnie przedstawia on założenia (cel i

przedmiot) badań, pytania i szczegółowe hipotezy badawcze, a także procedurę ich operacjonalizacji.

Czytelnik ma wgląd w postępowanie i procedury badawcze, Autor szczegółowo, krok po kroku przedstawia instrukcję obszernej, składającej się z 25 stron ankiety, przebieg pilotażu badań (w szkołach woj. zachodniopomorskiego), przystosowanie kwestionariusza ankiety do badania internautów i szczegóły właściwego badania z wykorzystaniem metody ankiety internetowej (CAWI – Computer Assisted Web Interviewing) zleconego do zrealizowanego pracowni GfK Polonia w 2017 r. na próbie 1142 respondentów w ramach panelu internautów. Wyniki badań omówione są przez Autora w trzech rozdziałach, z pogrupowaniem materiału empirycznego na weryfikowanie hipotez dotyczących: 1) typów moralności Polaków, 2) etosu rodzinno-mażeńskiego Polaków, 3) orientacji konsumenckich we współczesnym świecie oraz w – najciekawszym od strony teoretycznej – rozdziale, w którym Autor analizuje te przemiany w ich wzajemnym powiązaniu i przenikaniu.

Analiza wyników prowadzona jest przez Autora w poszczególnych rozdziałach w ścisłej korespondencji z założeniami teoretycznymi, pojęciami i typologiami, dzięki czemu praca, zachowując walor opisowo-diagnostyczny w charakterystyce zachowań konsumenckich i przemian życia rodzinnego (co samo w sobie jest już dużą poznawczą wartością) wnosi też wiele nowego do dyskursu teoretycznego i ustaleń dotyczących wzajemnych relacji pomiędzy zmiennymi wybranymi przez Autora do analizy.

Za ważne ustalenie diagnostyczne przeprowadzonych przez Autora badań uznję m.in. to, że w Polsce nie ma jednego, dominującego etosu małżeńsko-rodzinnego. Autor, nawiązując do teorii Helmuta Klagesa, wyróżnia co najmniej cztery typy takiego etosu, zróżnicowane aksjologicznie, behawioralnie i socjodemograficznie. W badaniach potwierdziła się również heterogeniczność typów moralności współczesnych Polaków, z których najwięcej prezentuje orientację, którą K. Kiciński nazwał wzajemnościową oraz – na drugim miejscu - orientację prospołeczną. Potwierdzenie empiryczne znalazło również teoretyczne zróżnicowanie zachowań konsumenckich – w badaniach Autora udało się wyłonić siedem takich głównych otakich orientacji. Najczęściej reprezentowanym w badaniach był typ prokonsumenta emocjonalnego, charakteryzującego się pozytywnym stosunkiem do konsumpcji, aktywnością konsumencką i dużą świadomością w tym obszarze.

Rozprawa doktorska w przedstawionej mi wersji jest – jak już pisałem – w części opisowo-diagnostycznej nieco zbyt szczegółowa i rozwlekła, i choć zawiera ważne ustalenia teoretyczne, w niektórych partiach napisana jest trochę w konwencji raportu badawczego, w którym to, co teoretycznie najistotniejsze, nieco się rozmywa. Z drugiej strony pisząc to mam świadomość, że rozprawa doktorska, wnosząc nowe teoretyczne ujęcia i wnioski powinna równocześnie potwierdzać i dokumentować opanowanie przez doktoranta warsztatu metodologicznego, metod analizy materiału empirycznego (w tym przypadku – metod statystycznych), technicznego języka dyscypliny naukowej itd. Pod tym względem nie mam do tej pracy zastrzeżeń.

Uwagi szczegółowe:

1. Praca zawiera niepotrzebne powtórzenia. Nie wiem, jaki był w tym cel Autora, od strony językowej i redakcyjnej napisana jest ona bowiem bardzo starannie, nie sądzę więc, by było to wynikiem niedopatrzenia. Być może krył się za tym jakiś cel mnemotechniczny, tj. by Czytelnik lepiej zapamiętał i opanował np. listę 28 hipotez badawczych. Najpierw bowiem lista ta jest przedstawiona w formie tabelarycznej we „Wstępie” (str. 12-17), a później, w nieco innym zapisie, wyliczona jest ponownie w rozdz. III „Metodologia” (s. 129-133). Podobnie jest z powtórzeniem szczegółowych 14 celów badawczych (s. 10-11 oraz 128-129).

2. Nietrafnym – moim zdaniem - rozwiązaniem jest umieszczenie tabeli z listą 28 hipotez już we „Wstępie” pracy (na str. 12-17), gdyż w kolumnie tabeli przedstawiającej zmienne zależne (typy etosu małżeńsko-rodzinnego, typy moralności, typy orientacji konsumenckich) Autor odwołuje się do pojęć teoretycznych, które Czytelnikowi nie są jeszcze znane. Pojęcia te Autor wprowadza i wyjaśnia dopiero w dalszych rozdziałach pracy, zatem w tym miejscu wprowadzanie ich jest przedwczesne i mogą one być dla Czytelnika niezrozumiałe. Sugerowałbym Autorowi zrezygnowanie z umieszczenia tabeli z hipotezami w tym miejscu pracy, i przemyślenie takiego rozwiązania kompozycyjnego, by hipotezy te i terminologia, w której są formułowane, były już wcześniej Czytelnikowi znane i przez Autora rozjaśnione.

3. Autor odwołuje się znanej socjologom moralności typologii orientacji moralnych K. Kicińskiego. Rzecz w tym, że w dorobku tego Autora (również w pracach cytowanych przez doktoranta) typologia ta ewoluowała, a jedną z podstawowych orientacji moralnych, którą

wyróżniał ten Autor, jest orientacja tabuistyczna (jej podkategorią jest orientacja teocentryczna). Szkoda, że doktorant nie odniósł się do kwestii zasadności wyróżniania przez K. Kicińskiego tej orientacji moralnej i nie uzasadnił, dlaczego w swojej pracy doktorskiej, przywołując koncepcję K. Kicińskiego, orientację tę pominął. Zakładam, że doktorant znał tę teoretyczną koncepcję, więc szkoda, że pomijając ją nie uzasadnił w swojej w pracy dokonanego wyboru.

4. Autor na str. 153-154 przedstawia tabelę z wynikami odpowiedzi na pytania dotyczące orientacji moralnej respondentów. Nasuwa się tu pytanie: dlaczego pomiar niektórych orientacji moralnych (np. prospołecznej oraz wzajemnościowej) dokonany był w ankiecie za pomocą sześciu pytań wskaźnikowych, a pomiar innych orientacji za pomocą trzech lub nawet tylko jednego wskaźnika (orientacja utylitarno-pragmatyczno-egoistyczna)

5. W niektórych miejscach pracy (np. str. 208) Autor dokonuje omówienia wyników przedstawionych w tabeli nad nią, a nie – jak w pracach socjologicznych jest przyjęte – pod tabelą. Taki sposób interpretowania wyników utrudnia śledzenie toku jego wywodów, gdyż nie powinno się komentować danych, z którymi Czytelnik dopiero zapozna się poniżej lub nawet dopiero na następnej stronie. Jest to drobna uwaga, ale w pracy doktorskiej, która jest pracą naukową, powinno się przestrzegać, w miarę możliwości, przyjętych w publikacjach socjologicznych reguł edytorskich.

6. Autor przedstawiając zagadnienia konsumpcjonizmu i ujmując je również historycznie dość wyczerpująco zapoznał się z literaturą socjologiczną na ten temat. Miało zatem prawo umknąć mu uwzględnienie ważnej i przenikliwej interpretacji narodzin konsumpcjonizmu w Stanach Zjednoczonych autorstwa Marii Ossowskiej („Zmierzch ethosu purytańskiego w Stanach Zjednoczonych”, w: „Socjologia moralności. Aneksy”).

Reasumując: rozprawa doktorska mgr. Dominika Szczygielskiego pt. „Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa konsumpcyjnego. Studium socjologiczne”, napisana pod kierunkiem dr hab. Grzegorza Adamczyka jest wartościową i ciekawą pracą, świadczącą o dojrzałości intelektualnej jej Autora, jego erudycji, dyscyplinie intelektualnej, opanowaniu kompetencji teoretycznych w zakresie socjologii, rzetelności i solidności metodologicznej. Praca ta spełnia wszystkie wymogi merytoryczne i formalne stawiane rozprawom doktorskim.

Reasumując: rozprawa doktorska ks. mgr. Dominika Szczygielskiego pt. „Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa konsumpcyjnego. Studium socjologiczne”, napisana pod kierunkiem dr hab. Grzegorza Adamczyka jest wartościową i ciekawą pracą, świadczącą o dojrzałości intelektualnej jej Autora, jego erudycji, dyscyplinie intelektualnej, opanowaniu kompetencji teoretycznych w zakresie socjologii, rzetelności i solidności metodologicznej. Praca ta spełnia wszystkie wymogi merytoryczne i formalne stawiane rozprawom doktorskim.

Rozprawę doktorską ks. mgr. Dominika Szczygielskiego uważam za na tylko naukowo znaczącą, że stawiam wniosek o jej wyróżnienie, a także o opublikowanie jej drukiem (oczywiście, po jej przeredagowaniu, koniecznych skrótach, zredukowaniu techniczno-statystycznych szczegółów niepotrzebnych już w publikacji książkowej itd.)

Wnoszę o dopuszczenie ks. mgr. Dominika Szczygielskiego do dalszych etapów postępowania o nadanie mu stopnia doktora w dyscyplinie: nauki socjologiczne.

Bojwieda Pevta